

ŽMOGUS SUKURTAS PAGAL DIEVO PAVEIKSLĄ IR/AR PANAŠUMĄ? BAZILIJAUS CEZARIEČIO PR 1, 26–27 KOMENTARO TEOLOGINIAI IŠŠŪKIAI

SAULIUS RUMŠAS OP

Įvadas. Žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą (gr. κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν) (Pr 1, 26–27) tema susilaukė išskirtinio Bažnyčios Tėvų ir ankstyvosios krikščionybės rašytojų dėmesio. Nors svarstymai dažniausiai plėtojami *Pradžios knygos* pasakojimo apie sukūrimą komentaruose¹, įvairūs doktrininiai traktatai ar homiletiniai veikalai, aptariantys kristologinius, antropologinius ar dvasinio gyvenimo klausimus, neaplenkia šios ankstyvajame teologinių svarstymų pasaulyje pamatine tapusios biblinės temos².

Bazilijus Cezarietis (329–379) savo garsiosiose devyniose *Homilijose apie šešias dienas*, galimai viename iš paskutinių savo užbaigtų kūrinių³, neatsi-

¹ Biblinio pasakojimo apie sukūrimą svarbą patristiniame laikotarpyje liudija įvairūs ilgesni ar trumpesni komentarai apie šešių dienų kūrimą, kurie skaičiuojami šimtais; plg. Yves Congar, „Le thème du Dieu-Créateur et les explications de l'Hexaemeron dans la tradition chrétienne“, in: *L'homme devant Dieu: Mélanges offerts au père Henri de Lubac*, t. 1: *Exégèse et Patristique*, Paris: Aubier, 1963, p. 189–222. Apie šešių dienų kūrimo komentarus IV a., jų keliamus tikslus bei pagrindines tematinės linijas žr. Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza: Note di Basilio di Cesarea per una predicazione sulla creazione dell'uomo*, (*Sapienza*, 55), Milano: Glossa, 2012, p. XXXVII–CIV. Filono Aleksandriečio (apie 20 m. pr. Kr. – 45 m. po Kr.) ir Origeno (185–254) darbai apie *Pradžios knygą* yra vieni svarbiausių ir tiesioginę įtaką Bazilijui padariusių veikalų; plg. Philon d'Alexandrie, *De opificio mundi*, introduction, traduction et notes Roger Arnaldez, (*Les œuvres de Philon d'Alexandrie*, 1), Paris: Les Éditions du Cerf, 1961 ir Origène, *Homélie sur la Genèse*, introduction de Henri de Lubac et Louis Doutreleau, texte latin, traduction et notes Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 7bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2003. Dėl *Pradžios knygos* egzegezės šaltinių apskritai žr. Rainer Henke, *Basilius und Ambrosius über das Sechstageswerk*, (*Chrēsis*, 7), Basel: Schwabe, 2000, p. 17–24.

² Iš gausios literatūros šiuo klausimu pažymėkime Henri Crouzel, „Image“, in: Angelo Di Berardino (dir.), *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, t. I, Paris: Les Éditions du Cerf, 1990, p. 1212–1215; Adalbert-Gautier Hamman, *L'homme image de Dieu: Essai d'une anthropologie chrétienne dans l'Église des cinq premiers siècles*, (*Relais-études*, 2), Paris: Desclée, 1987.

³ Nors yra pagrindo manyti, kad jos buvo pasakytos ar bent jau pradėtos rengti

lieka nuo bendros tendencijos ir, detaliai aptaręs *Pradžios knygoje* pasakojamo kūrimo procesą ir dienos šviesą išvydusius kūrinius, užbaigia savo pašnekesius akcentuodamas ne tik žmogus sukūrimą, bet ir žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą⁴. Nebespėdamas tinkamai išgvildinti antropologinės temos, Bazilijus savo klausytojams pažada greitu laiku pratęsti pašnekesius ir išplėtoti žmogaus sukūrimo pagal paveikslą ir panašumą temą. Ar buvo tęsinys ir, jei taip, koks jis buvo?

Mūsų laikus pasiekė dvi specialiai žmogaus sukūrimo aptarimui skirtos homilijos, kurių kritinis leidimas autoritetingoje *Sources chrétiennes* serijoje buvo publikuotas Bazilijaus Cezariečio vardu, o dvi homilijos, neturėjusios bendro pavadinimo, įvardintos pirmosios vardu – *Apie žmogaus kilmę* (*ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΓΕΝΕΣΕΩΣ*)⁵. Tačiau jų autorystė, parašymo aplinkybės ir teksto perdavimo istorija dar iki šiol kelia karštas specialistų diskusijas⁶. Rankraštinėje istorijoje žinomos dvi šių dviejų homilijų versijos – ilgoji ir trumpoji – įvairiais pavadinimais: *Oratio I et II: De hominis structura, In verba: Faciamus hominem, Homilia X et XI in hexaameron, De creatione hominis*. Kartais jų autoriumi laikomas pats Bazilijus arba jos priskiriamos baziliš-

370 m., kai Bazilijus dar buvo kunigas Cezarėjoje, tačiau dauguma tyrėjų šiandien linę argumentuotai teigti, kad šios devynios *Homiliae in hexaameron* buvo pasakytos 378 m. prieš Velykų šventes; plg. Paul Jonathan Fedwick, „A Chronology of the Life and Works of Basil of Caesarea“, in: *Basil of Caesarea christian, humanist, ascetic: A sixteen-hundredth Anniversary-Symposium*, Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1981, p. 18. Šiame straipsnyje jos bus cituojamos iš Basile de Césarée, *Homélie sur l'Hexaéméron, texte grec, introduction et traduction de Stanislas Giet, (Sources chrétiennes, 26bis)*, Paris: Les Éditions du Cerf, 1968². Taip pat remtasi naujesniais leidimais: Basilio di Cesarea, *Sulla genesi (Omèlie sull'Esamerone)*, testo critico, traduzione e commento di Mario Naldini, (*Scrittori greci e latini*), Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1990; Basilius von Caesarea, *Homilien zum Hexaameron*, herausgegeben von Emmanuel Amand de Mendieta und Stig Yngve Rudberg, (*Die Griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Neue Folge, 2*), Berlin: Akademie Verlag, 1997; Basilio di Cesarea, *Omèlie. Sull'Esamerone e di argomento vario*, a cura di Francesco Trisoglio, Firenze-Milano: Giunti Editore-Bompiani, 2017. Visus šiame straipsnyje cituojamus Bazilijaus Cezariečio tekstus iš senosios graikų kalbos vertė straipsnio autorius.

⁴ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁵ Plg. Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme (Hom. X et XI de l'Hexaéméron)*, introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970. Šiame straipsnyje jas vadinsime ir cituosime pagal šį leidimą.

⁶ Šių klausimų istoriją plačiai nušviečia Roberto Ravazzolo savo išsamiaame įvade į šių dviejų homilijų itališką leidimą bei vertimą; žr. Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza*, p. XV–XXXVI.

kajai tradicijai, kartais autoriumi įvardijamas jo jaunesnysis brolis Grigalius Nisietis (335–394), o kartais autoriumi arba bent jau galutiniu redaktoriumi minimas kuris nors iš Bazilijaus raštininkų. Garsioji Jeano-Paulio Migne'io *Patrologia graeca* serija jas publikuoja skirtingais pavadinimais ir prie Bazilijaus, ir prie Grigaliaus Nisiečio darbų, pažymint, kad autorystė iki galo neišaiškinta⁷. Panašios nuomonės laikosi naują teksto redakciją pateikusi Hadwiga Hörner, publikuodama šias homilijas Grigaliaus Nisiečio darbų serijoje, tačiau aiškiai nepasisakanti nei už Bazilijaus, nei už Grigaliaus autorystę⁸. Nors įtakingasis Maurice'o Geerard'o *Clavis patrum graecorum*, remdamasis Ezio Gallicet studija, neigiančia bet kokią Bazilijaus autorystę⁹, jas traktuoja kaip grigališkosios tradicijos veikalus¹⁰, vis dėlto didesnė šiandienės kritikos dalis linkusi atmesti Grigalių Nisietį kaip galimą šių dviejų homilijų autorių ar galutinį redaktorių dėl jų esminių teologinių skirtumų su autentiškais Grigaliaus veikalais žmogaus sukūrimo klausimu¹¹. Tad šiandien linkstama manyti, kad šios dvi homilijos kaip tik ir buvo Bazilijaus duoto pažado ištesėjimas, tačiau jų pirminė versija buvo arba paties Bazilijaus pastabos pašnekesiams, arba kokio raštininko užrašyta Bazilijaus kalbos santrauka. Galutinė redakcija greičiausiai buvo atlikta anoniminio autoriaus jau po Bazilijaus mirties¹². Sekdami šiais kritinio teksto leidėjais ir

⁷ Plg. atitinkamai Basilio Caesarea, *Apendix tomi primi. Oratio I et II: De hominis structura*, in: *Patrologie graeca accurante J.-P. Migne*, t. XXX, Parisis, 1857, col. 9–61; Gregorii Nysseni, *Oratio I et II: In Scripturae verba, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, in: *Patrologie graeca accurante J.-P. Migne*, t. XLIV, Turnholti: Brepols, s. d., col. 257–277.

⁸ Plg. *Auctorum incertorum vulgo Basilio vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis, Sermo de paradiso*, edidit Hadwiga Hörner, (*Gregorii Nysseni Opera, Supplementum*), Leiden: Brill, 1972.

⁹ Plg. Ezio Gallicet, „Intorno all'attribuzione a Basilio delle due omelie *De creatione hominis*“, in: *Atti della Accademia delle Scienze di Torino*, II, (*Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, 109), Torino: Accademia delle Scienze, 1975, p. 319–342; Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XXV.

¹⁰ Plg. Mauritiū Geerard, *Clavis patrum graecorum*, t. II, (*Corpus christianorum*), Turnhout: Brepols, 1974; Maurice Geerard et Jacques Noret, *Clavis patrum graecorum. Supplementum*, Turnhout: Brepols, 1998, Nr. 3215, 3216.

¹¹ Plg. *Įvadas į Bazilijaus Cezariečio, Apie žmogaus kilmę*, p. 20–21. Taip pat svarbu šių dviejų homilijų nesumašyti su autentišku Grigaliaus Nisiečio kūriniu *De opificio hominis*; plg. Grégoire de Nysse, *La création de l'homme*, introduction et traduction par Jean Laplace, notes par Jean Daniélou, (*Sources chrétiennes*, 6er), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹² Panašią išvadą darė *Sources chrétiennes* leidėjai; žr. *Įvadas į Bazilijaus Cezariečio, Apie žmogaus kilmę*, p. 17. Tokią išvadą daro ir Ravazzolo, dar kartą peržiūrėjęs ne tik minėtų leidėjų, bet ir jų kritikų argumentus; žr. Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XXVI.

kitų tyrėjų studijomis, kurias pristatysime netrukus, šias dvi homilijas šiame straipsnyje traktuojame kaip baziliškas, pratęsiančias Bazilijaus mintijimus apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir panašumą. Be to, jų teiginių ir argumentacijos palyginimas su autentiškumo klausimo nekeliančiais Bazilijaus veikalais, tikimės, atskleis keletą argumentų, patvirtinančių baziliškąją homilijų kilmę. Šis trumpas įvadinis sustojimas prie šių dviejų homilijų autentiškumo yra svarbus mūsų temos plėtojimui, nes būtent jos pateikia gausiausių ir įdomiausių svarstymus apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir ypač pagal panašumą.

Be šių *Homilijų apie šešias dienas* ir *Apie žmogaus kilmę*, tarp reikšmingų Bazilijaus Cezariečio kūrinų mums rūpima tema reikia paminėti *Homiliją apie 48-ąją psalmę*¹³, *Homiliją apie Attende tibi ipsi*¹⁴ ir bene svarbiausią bei žinomiausią 375 m. kapadokiečio parašytą ir Amfilokui Ikoniečiui dedikuotą traktatą *Apie Šventąją Dvasią*, kuriame sutinkame tik vieną, bet svarbų, panašumo temos paminėjimą¹⁵. Dar keletą temos paminėjimų galima rasti kituose Bazilijaus veikaluose, kurių visuma sudaro keturis, t. y. 29–32 Jeano-Paulio Migne'io *Patrologia graeca* tomas, tačiau į šią studiją jie neįtraukti, nes jie dažniausiai sutinkami vienuoliams skirtuose raštuose ir kalba apie moralinį ar dvasinį gyvenimą, bet ne apie sukūrimą ir ontologinę žmogaus plotmę, kuriuos sieks apžvelgti šis straipsnis.

Sunku kalbėti apie žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą temos paminėjimo gausą¹⁶, tačiau Bazilijaus Cezariečio atveju verta

¹³ Basilium Caesariensis, *Homiliae in Psalmos*, in: *Patrologia graeca accurante J.-P. Migne*, (toliau – PG), t. XXIX, Paris, 1857, col. 209–494. Penkiolikos *Homilijų apie psalmes* datavimas sudėtingas. Jos nesudaro vientiso *corpus* ir, kaip ir daugelis kitų homilijų, buvo pasakytos įvairiais Bazilijaus kunigystės ir vyskupystės, t. y. 363–379, metais; plg. Paul Jonathan Fedwick, *op. cit.*, p. 9–10.

¹⁴ *L'homélie de Basile de Césarée sur le mot 'Observe-toi toi-même'*, édition critique du texte grec et étude sur la tradition manuscrite par Stig Yngve Rudberg, (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Graeca Stockholmiensia*, 2), Uppsala, 1962. Ankstesnė pastaba apie homilijų datavimą taip pat tinka šiai *Homilijai apie Attende tibi ipsi*.

¹⁵ Basile de Césarée, *Sur le Saint-Esprit*, texte grec, introduction, traduction et notes de Benoît Pruche, (*Sources chrétiennes*, 17bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹⁶ Thomas Špidlíkas teigė priešingai. Jam užteko keturių ar penkių ištraukų iš traktato *Apie Šventąją Dvasią*, iš *Homilijos apie 48-ąją psalmę* ir iš *Homilijos apie Attende tibi ipsi*, kad patvirtintų, jog „ji [atvaizdo tema] dažnai sutinkama ir Bazilijus dažnai prie jos sustoja“ (Thomas Špidlík, *La sophiologie de S. Basile*, (*Orientalia Christiana Analecta*, 162), Roma: Pontificium Institutum Orientale, Roma, 1961, p. 40). Atvaizdo temos „daugialypį pritaikymą“ Bazilijaus teologinėje antropologijoje taip pat pabrėžia Maximos Aghiorgoussis, *In the Image of God: Studies in Scripture, Theology and Community*, Brooklyn: Holy Cross Orthodox

kalbėti ne apie temos gausą, o jos originalumą – savitą „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ derinimą bei netikėtai pateiktą originalią panašumo sampratą. Daugelis graikiškai rašiusių Bažnyčios Tėvų linkę „paveikslą“ ir „panašumą“ traktuoti kaip giminingas ar net tą pačią reikšmę turincias sąvokas¹⁷. Net kai kurie Bazilijaus tyrinėtojai šias sąvokas traktuoja kaip sinonimus¹⁸. Vis dėlto atidžiau patyrinėję minėtus Bazilijaus tekstus, galime pamatyti kaip ir kodėl gimsta savita teologinė pozicija žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ ir „pagal Dievo panašumą“ tema.

Ši išskirtinio dėmesio verta žmogaus sukūrimo tema Bazilijaus Cezariečio teologiniuose svarstymuose yra sulaukusi negausių, tačiau reikšmingų tyrėjų darbų. Be jau minėtų kritinių tekstų leidėjų, verta paminėti Étienne Stéphanou, kuris bene vienas iš pirmųjų atkreipė dėmesį į temos svarbą¹⁹. Ją nagrinėjo jau minėti Thomas Špidlíkas ir Maximos Aghiorgoussis²⁰. Po teksto publikacijų *Sources chrétiennes* ir *Gregorii Nysseni Opera* serijose, temą palietė Ezio Gallicet, tačiau, kaip minėta, jis nepriskyrė Bazilijaus plunksnai homilijų *Apie žmogaus kilme*²¹. Neabejotinai autentiškuose

Press, 1999, p. 52. Aghiorgoussis remiasi Špidlíko cituotais tekstais, prie kurių prideda keletą kitų, daugiausia iš vienuoliams skirtų taisyklių paimtų ištraukų. Stebina tai, kad jis remiasi homilijomis *Apie žmogaus kilme*, tačiau neliečia jose aptariamoms atvaizdo temoms.

¹⁷ Pavyzdžiui, Grigaliui Nisiečiui Dievo paveikslas yra dieviškas panašumas savo prigimtinėje ir antgamtinėje pilnatvėje. Panašumas nėra niekas kitas kaip grįžimas prie paveikslo tokio, koks buvo Kūrėjo išpaustas nuo pat pradžios; plg. Jean Daniélou, *Platonisme et la théologie mystique: Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris: Aubier, 1944, p. 52.

¹⁸ Špidlíkas pereina nuo vienos sąvokos prie kitos, nekvestionuodamas jų galimai skirtingų reikšmių; plg. Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40–42.

¹⁹ Plg. Étienne Stéphanou, „Le sixième jour de l'Hexaemeron de Saint Basile“, in: *Echos d'Orient*, Istanbul–Paris, 1932, t. 168, p. 385–398.

²⁰ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40–43; Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 9–74. Tiesa, pastaroji studija yra įvairių straipsnių rinkinys, tarp kurių mūsų temai svarbūs: „'Image' as 'Sign' (semeion) of God: Knowledge of God Through the Image According to St. Basil“, in: *Greek Orthodox Theological Review*, Brookline, 1976, t. 21, p. 19–54; „Applications of the Theme 'Eikon Theou' (Image of God) according to Saint Basil the Great“, in: *Greek Orthodox Theological Review*, Brookline, 1976, t. 21, p. 265–288. Abu straipsniai parašyti jo teologijos daktaro disertacijos pagrindu, kurios tema: *La dialectique de l'image de Dieu chez Saint Basile le Grand*, Université de Louvain, 1964. Deja, su ja susipažinti nepavyko. Taip pat svarbu pažymėti, kad minėtos studijos remiasi iš PG 30, 9–61 paimtu homilijų *Apie žmogaus kilme* tekstu, kuris ženkliai skiriasi nuo Smetso ir Van Esbroecko atliktos teksto redakcijos, publikuotos *Sources chrétiennes* serijoje.

²¹ Plg. Ezio Gallicet, „Intorno all'attribuzione a Basilio delle due omelie *De creatione hominis*“, p. 319–342.

Bazilijaus raštuose sutinkamą šią temą autoritetingai apžvelgia pripažintas Bazilijaus tekstų žinovas Mario Girardi²². Tad homilijos *Apie žmogaus kilmę* į jo tyrimų lauką nepatenka. Priešingai, kitas ne mažiau pripažintas Bazilijaus specialistas Philipas Rousseau šių homilijų autentiškumu neabejoja ir joms skiria specialią studiją²³. Anot jo, „net jei nelaikysime Bazilijaus paskutiniu redaktoriumi, homilijos neabejotinai perteikia Bazilijaus mintis“²⁴. Taip pat dar kartą galima paminėti Roberto Ravazzolo darbą, rengiant išsamų įvadą dviejų homilijų itališkam leidimui²⁵. Pastarieji darbai specialiai nelygina *Apie žmogaus kilmę* sutinkamos sukūrimo temos pagal paveikslą ir panašumą su kitais Bazilijaus tekstais, kurių autentiškumu neabejojama. Prie šių darbų galima dar paminėti reikšmingus Ancos Vasiliù tyrimus apie paveikslo sampratą kapadokiečių raštuose²⁶ ir vieną Marlène Kanaan pateiktą mokslo populiarinimo straipsnį²⁷. Naujesnių publikacijų paveikslo ir ypač panašumo tema Bazilijaus veikaluose aptikti nepavyko.

Vis dėlto tyrinėjimų šykštumas šia tema gali stebinti. To priežasties reikia greičiausiai ieškoti homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo abejonėse. Kita vertus, pastarųjų dešimtmečių patristiniai tyrimai, jei kalbėsime apie kapadokiečius, daugiau dėmesio skyrė Grigaliaus Nisiečio raštams ir juose gvildenamoms filosofinėms ir teologinėms temoms, tarp kurių reikšmingą vietą užima „paveikslo“ tema²⁸. Tad analizuodamas jau minėtus Bazilijaus Cezariečio veikalus ir lygindamas homilijų *Apie žmogaus kilmę* teologines

²² Plg. Mario Girardi, „L'uomo immagine somigliante di Dio (Gen 1, 26–27) nell'esegesi dei Cappadoci“, in: *Vetera Christianorum*, Bari, 2001, t. 38, p. 293–314.

²³ Plg. Philip Rousseau, „Human Nature and its Material Setting in Basil of Caesarea's Sermons on the Creation“, in: *Heythrop Journal*, Oxford, 2008, t. 49, p. 222–239.

²⁴ *Ibid.*, p. 222.

²⁵ Plg. Roberto Ravazzolo, *op. cit.*, p. XV–CV.

²⁶ Plg. Anca Vasiliù, „Vision noétique, contemplation ou vie dans l'esprit? La lettre et l'image selon le Grand Basile“, in: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge*, Rome, 2005, t. 117, Nr. 1, p. 27–51; Anca Vasiliù, *EIKÔN: L'image dans le discours des trois Cappadociens*, Paris: PUF, 2010.

²⁷ Plg. Marlène Kanaan, „L'homme, image de Dieu? 'Sur l'origine de l'homme' selon Basile de Césarée“, in: *Connaissance des Pères de l'Église*, Paris, 2013, t. 130, p. 43–51.

²⁸ Be klasikinių ir vis dar aktualių Leys ir Merki darbų (Roger Leys, *L'image de Dieu chez saint Grégoire de Nysse: Esquisse d'une doctrine*, (Museum Lessianum. Section théologique, 49), Bruxelles: Ed. Universelle, 1951; Hubert Merki, ὉΜΟΙΩΣΙΣ ΘΕΩΙ, *Von der Platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, (Paradosis, VII), Fribourg: Paulusverlag, 1952) šiuolaikiniai tyrimai vien paveikslo tema Nisiečio veikaluose skaičiuojami dešimtimis; plg. *Base d'Information Bibliographique en Patristique*, <http://www4.bibl.ulaval.ca/bd/bibp>, (2022-07-15).

pozicijas su autentiškumo klausimų nekeliančių Bazilijaus tekstų teologiniais teiginiais – čia glūdi tyrimo naujumas – straipsnis sieks atskleisti ir sintetiškai pristatyti žmogaus sukūrimo pagal Dievo paveikslą ir panašumą reikšmę, Bazilijaus pozicijos originalumą ir parodyti jos keliamus aktualius iššūkius bei atveriamus naujus kelius ne tik teologiniam ar antropologiniam diskursui, bet ir krikščioniškai išganymo sampratai apskritai.

1. Dievo paveikslas žmoguje. Bazilijus Cezarietis nediskutuoja žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ (gr. κατ' εἰκόνα θεοῦ) prielaidų ar atvaizdo suteikimo žmogui sukūrimo metu galimybių²⁹. Remdamasis Šventojo Rašto tekstu, būtent *Pr* 1, 26–27, ir turtinga teologine tradicija, sukūrimą „pagal paveikslą“ jis priima kaip duotybę ir siekia atskleisti jos kristologinę bei antropologinę reikšmę.

1.1. „Pagal paveikslą“ kaip kristologinis argumentas. Žmogaus sukūrimas „pagal paveikslą“ Bazilijaus Cezariečio raštuose dažnai tampa kristologiniu argumentu. Tai nestebina, nes Bazilijus Šventojo Rašto tekste randa tinkamą įrodymą trečiosios arijonybės bangos, t. y. Eunomijaus ir jo šalininkų, dar aršiau neigusių Jėzaus dieviškumą, argumentams atremti³⁰. Šis kristologinis argumentas ypač išryškėja devintojoje *Homilijoje apie šešias dienas*,

²⁹ Sąvokos „paveikslas“ ir „atvaizdas“ šiame darbe vartojamos kaip sinonimai ir verčia tą pačią εἰκών sąvoką. Nors mūsų temai labiau tiktų „atvaizdo“ sąvoka, tačiau pasirinkti vieną sunku dėl bibliinių tekstų skirtingų vertimų į lietuvių kalbą, pavyzdžiui, Antanas Rubšys hebrajų kalbos שֵׁלֶם (*selem*) verčia „pagal paveikslą“ (*Pr* 1, 26–27), o Česlovas Kavaliauskas graikų kalbos εἰκών verčia „atvaizdu“ – „jis [Kristus] yra neregimojo Dievo atvaizdas“ (*Kol* 1, 15). Žodis שֵׁלֶם (*selem*) sutinkamas tik 17 kartų, įprastai Septuaginta jį verčia εἰκών sąvoka; plg. „שֵׁלֶם (*selem*)“, in: *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. XII, Eerdmans Publishing Co., 2012, p. 386–396; Paul-Eugène Dion, „Ressemblance et image de Dieu“, in: *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, t. 10, Paris: Letouzey et Ané, 1985, col. 385–386. Reikia atkreipti dėmesį, kad graikiškoji εἰκών sąvoka verčia ne tik שֵׁלֶם (*selem*), bet ir kitus hebrajiškus žodžius; plg. „εἰκών (eikōn)“, in: Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, t. III, Brescia: Paideia, 2000, col. 139–184.

³⁰ Labiau stebina tai, kad dar 364 m. parašytame veikale *Adversus Eunomium* Bazilijus šio argumento nenaudoja ir nė karto nesiremia *Pr* 1, 26–27; žr. Basile de Césarée, *Contre Eunome*, t. 1: *Livre I*, t. 2: *Livres II–III*, suivi de *Eunome, Apologie*, introduction, traduction et notes de Bernard Sesboüé, Georges-Matthieu de Durand, Louis Doutreleau, (*Sources Chrétiennes*, 299, 305), Paris: Les Éditions du Cerf, 1982–1983. Tęsdamas vyresniojo brolio diskusiją su Eunomijumi, Grigalius Nisietis, nors porą kartų mini *Pr* 1, 26, taip pat šio argumento nenaudoja; plg. Grégoire de Nysse, *Contre Eunome I et II*, texte, traduction et notes par Raymond Winling, (*Sources Chrétiennes*, 521, 524, 551), Paris: Les Éditions du Cerf, 2008, 2010, 2013.

kurioje žmogaus sukūrimo epizodo perspektyva akivaizdžiau atskleidžia Dievo Sūnaus buvimą, jo dieviškumą ir pagrindžia vienybę Dieve³¹. Anot Bazilijaus, pasakymas, kad žmogus „sukurtas pagal Dievo paveikslą“ kaip tik pasitarnauja Kristaus dieviškumui įrodyti³². Šiuo atveju antropologija tarnauja kristologijai, o žmogaus sukūrimas „pagal paveikslą“ kaip toks neaptariamas, tačiau, kadangi aiškiai išsakytas *Pr* 1, 26–27 tekste, pateikiamas tarsi visiems suprantamas argumentas kristologinei tiesai pagrįsti. Be to, Šventasis Raštas neteigia, kad žmogus yra Dievo paveikslas, o kad jis sukurtas *pagal* paveikslą. Tad natūraliai kyla klausimas, kas yra Dievo paveikslas ir kokį pirmavaizdį jis atspindi? Apžvelgdama ir apmąstydamą kapadokiečių atvaizdo sampratą Vasiliù taikliai atkreipė dėmesį į atvaizdo kaip veidrodinio atspindžio principą ir jo daugiaprasmiškumą Bazilijaus raštuose apskritai, pažymėjo jo teologinį vaidmenį aptariant vieną iš Trejybės asmenų ir pristatė atvaizdo tapatumo bei panašumo problematiką³³. Mūsų gvildenamos temos apie sukūrimą rėmuose pasirodanti atvaizdo sąvoka ne mažiau sudėtinga, tačiau galime apčiuopti pagrindines reikšmines linijas, kurias trumpai pristatysime ir aptarsime.

Dažniausiai atvaizdas kreipia Dievop ir atvaizdo pirmavaizdis yra pats Dievas arba, kaip *Homilijos apie Attende tibi ipsi* ar *Homilijos apie 48-ąją psalmę* atveju, kalbama apie Kūrėją: „siela, kuri iš prigimties yra brangi, nes sukurta pagal savo Kūrėjo paveikslą“³⁴. Tačiau kokį statusą turi atvaizdas – ar jis turi savitą egzistenciją, ar yra tik kito atspindys ir kiek kitas yra atvaizde? Bazilijaus Cezariečio atsakymas yra biblinis, o į atvaizdo filosofinius svarstymus *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus nesileidžia. Pirmiausia jis atkreipia dėmesį į daugiskaitinę *Pr* 1, 26 formą: „Dievas tarė: ‘Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą’ (καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ’ ὁμοίωσιν)“. Bazilijus atmeta tuo metu paplitusią nuomonę apie tai, kad Dievas kalbasi su angelais³⁵ – nes, anot jo, žmogus negali tuo pat metu būti sukurtas ir pagal Dievo, ir pa-

³¹ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

³² *Ibid.*

³³ Plg. Anca Vasiliù, *op. cit.*, p. 189–299.

³⁴ *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 3, PG 29, 437 C; *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33; plg. *Homilija apie 44-ąją psalmę*, 2 ir 11, PG 29, 392 B ir 412 B. Tiesa, pastarosios dvi nuorodos kalba ne apie sukūrimą, o apie būtinybę „apsivilkti nauju žmogumi, atsinaujinusių, kad pasiektume pažinimą pagal Kūrėjo paveikslą“.

³⁵ Tokią nuomonę apie angelus turintis Bazilijaus tekste minimas žydas tyrėjų tapatinamas su Filonu Aleksandriečiu; plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6,

gal angelų paveikslą – ir parodo, kad Dievas Tėvas kalbasi su Sūnumi, kuris taip pat aktyviai dalyvauja pasaulio kūrime³⁶. Daugiskaitinė forma tampa kristologiniu argumentu, įrodančiu Sūnaus dieviškumą. Be to, Bazilijus ten pat patikslina, kad pasakymas „pagal *mūsų* paveikslą“ reiškia, kad žmogus yra sukurtas ir pagal Tėvo, ir pagal Sūnaus, galime sakyti, bendrą paveikslą, o Tėvui ir Sūnui bendra – dievystė³⁷. Tad atvaizdas žmogaus kūrime kreipia į Dievo dievystę.

Sukūrimo įgyvendinimas *Pr* 1, 27 suteikia Bazilijui Cezariečiui dar vieną papildomą argumentą kalbėti apie dievystę apskritai, neįvardijant atskirų dieviškų asmenų. Graikiškoji Septuagintos versija, kurią skaitė ir komentavo Bazilijus, pabrėžia: „ir Dievas sukūrė žmogų, pagal *Dievo* paveikslą jį sukūrė“ (καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ’ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν) (*Pr* 1, 27)³⁸. Remdamasis žodžio „Dievas“ pakartojimu graikiškame bibliniame tekste, bent jau *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus teigia, kad atvaizdas galiausiai kreipia ne į Tėvą ar Sūnų atskirai, o į dievystę bendrai. Tai paties Dievo paveikslas. Vadinasi, paveikslas žmoguje yra Dievo dievystės atspindys. Vis dėlto Bazilijaus bandymai minėtoje *Homilijoje* susieti paveikslą ir pirmavaizdį iki galo neišsprendžia atvaizdo funkcionavimo klausimo ir nepaaiškina „pagal“ (κατ’) reikšmės.

Keletą atsakymo elementų galima rasti kituose ne mažiau reikšminguose Bazilijaus Cezariečio veikaluose, kuriuose kalbama apie kristologinę ir dažnai teologinę tradicijoje sutinkamą temą – Kristų kaip Dievo atvaizdą. Ši tema kyla iš *Kol* 1, 15: „jis [Sūnus] yra neregimojo Dievo atvaizdas“ (ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου). Remdamasis šiuo apaštalo Pauliaus tekstu ir teigdamas Tėvo ir Sūnaus lygybę Bazilijus pabrėžia, kad Sūnus yra „neregimojo Dievo atvaizdas“ ir „Dievas Tėvas jį pažymėjo savo spaudu, jame visiškai save ‘atspausdamas’“³⁹. Nors pagal *Kol* 1, 15 Sūnus yra regimas

p. 514, išn. 3. Tačiau Filonas Aleksandrietis (*De opificio mundi* 69–88, p. 186–201) nekalba apie pasitarimą konkrečiai su angelais, o su kažkuo iš kūrinių, kuris neįvardijamas.

³⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Pagal Rubšio vertimą iš hebrajų kalbos skaitome: „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį“ (*Pr* 1, 27). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad savo pašnekiesuose Bazilijus komentuoja nepilną *Pr* 1, 27 eilutę. Jo komentaruose neaptinkame minėtos eilutės tęsinio – „vyrą ir moterį, juos sukūrė“.

³⁹ Καὶ ὅτι τοῦτων ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός, ὅλον αὐτῶ ἐαυτὸν ἐντυπώσας (Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VI, 15, 25–27); plg. „dangiškasis paveikslas“, *ibid.*, XIV, 32, 15–25; Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 49–52.

neregimojo Dievo atvaizdas, tačiau pasak *Homilijos apie 44-ąją psalmę*, neįmanoma jo iki galo išsakyti, nes „Žodžio grožis, jo išminties spindesys ir jo, kaip Dievo paveikslo, pavidalas yra neišreiškiami ir neapsakomi“⁴⁰. Tuo tarpu Šventoji Dvasia, pabrėžia Bazilijus, nėra vadinama kieno nors atvaizdu, tačiau joje apsireiškia tikrasis atvaizdas – Sūnus: „Jis gi [Parakletas], tarsi saulė, besinaudojanti tyriausiaja akimi, tau parodys savyje neregimojo Dievo paveikslą. Palaimingai regėdami Paveikslą pamatysite neapsakomą Pirmavaizdžio grožį“⁴¹. Jei Kristus yra neregimojo Dievo paveikslas – šis teiginys Bazilijui svarbus mokyme apie dvasinį gyvenimą, – tačiau nepavyko aptikti teksto, kuriame pats Bazilijus aiškintų „pagal“ reikšmę ir darytų tiesiogines sąsajas tarp šios kristologinės iš *Kol 1, 15* kylančios atvaizdo temos ir žmogaus sukūrimo. Tad teiginys – žmogus sukurtas pagal Kristaus paveikslą – teologiškai teisingas, tačiau Bazilijaus teologiniuose svarstymuose apie žmogaus sukūrimą neatrodo gvildenamas.

1.2. *Dievo atvaizdo „vieta“ žmoguje*. Daug plačiau Bazilijus Cezarietis aptaria atvaizdo buvimo žmoguje „vietą“. Kitaip tariant, kapadokietis ieško, kur žmoguje reziduoja atvaizdas. Žodis „vieta“ neturėtų suklaidinti. Jis nereiškia, kad ieškoma tarsi iš išorės įdėto ir kažkur paslėpto kažkokio daikto. Šis svarstymo kelias netinkamas ir, kaip matysime toliau, Bazilijaus teologijoje nepagrįstas. Be to, kalbama ne tiek apie paveikslą žmoguje, kiek apie žmogų ar kažką žmoguje, kas yra „pagal paveikslą“. Aghiorgoussio klausimas tinkamesnis – kas atspindi Dievo paveikslą žmoguje?⁴² Tačiau ir jis gali būti klaidinantis, nes gali painiotis su tuo, kas yra „pagal panašumą“, ir gali kreipti žmogaus veiksmų link, kai tuo tarpu kalbame apie ontologinę plotmę. Paties Bazilijaus užduodami klausimai išlieka gana aptakūs ir nepaaiškina, ko tiksliai ieškoma: „taigi kame žmogus turi Dievo paveikslą?“⁴³, arba: „kaipgi jis yra Dievo paveikslas?“⁴⁴ Pažvelkime, kaip į juos atsako pats kapadokietis.

1.2.1. *Žmogus kaip Dievo paveikslas*. Devintojoje *Homilijoje apie šešias dienas* iškeltas klausimas lieka retorinis ir atsakymo nesulaukia. Bazilijus Cezarietis tik pažymi: „kokį stebuklą jis [Dievas] padarė tau, kuris buvai sukurtas pagal jo paveikslą“ ir „šitai Kūrėjas mus aiškiai moko, kad jis viską pajun-

⁴⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 44-ąją psalmę*, 6, PG 29, 401 C.

⁴¹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 5–10.

⁴² Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 52.

⁴³ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁴⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5.

gė mūsų vadovavimui, nes mes buvome sukurti pagal jo paveikslą⁴⁵. Tiek *Homilija apie Attende tibi ipsi*, tiek *Homilija apie 48-ąją psalmę* beveik identiškais žodžiais pabrėžia žmogaus unikalumą likusios kūrinijos atžvilgiu ir Dievo bei Kūrėjo atvaizdą tarsi „talpina“ tiesiog žmoguje: „Tu esi žmogus, vienintelis iš gyvųjų, kurį sukūrė Dievas. Tad argi tau neužtenka, jei protingai mąstai apie didžiausią džiaugsmą, kad tave sukūrė viską palaikančio Dievo rankos? Argi tau nepakanka, kad esi gimęs pagal Kūrėjo paveikslą“⁴⁶.

1.2.2. *Žmogaus širdis kaip Dievo paveikslas*. Bazilijaus Cezariečio homiletikoje žmogaus širdis taip pat įvardijama kaip Dievo paveikslui tinkama vieta: „Dievas, žmonių kūrėjas, sukūrė paprastą širdį, kuri pati savaime atitinka jo paveikslą“⁴⁷. Širdis šiame kontekste suprantama ne kaip kūno organas, o kaip žmogaus centras, kuriame gimsta įvairios mintys, subręsta sprendimai ir jie priimami⁴⁸.

1.2.3. *Mąstymas ir siela*. Jei *Homilijoje apie Attende tibi ipsi* Bazilijus Cezarietis be platesnių komentarų atmetė žmogaus kūną, kaip galintį atspindėti Dievo paveikslą, nes Dievas yra nekūniškas⁴⁹ ir Kūrėjo paveikslą „patalpino“ žmogaus sieloje (gr. ψυχή) ir prote (gr. νοῦς)⁵⁰, tai homilijose *Apie žmogaus kilmę* jis pateikia keletą svarbių ir labiau išplėtotų paaiškinimų apie atvaizdo vietą žmoguje. Pirmiausia Bazilijus pašalina tai, kas negali žmoguje turėti dieviško atvaizdo. Bazilijus atmeta žmogaus išorinę formą, nes Dievas neturi formos⁵¹. Kalbant bendrai, tiek pats Bazilijus, tiek aleksandriškoji mokykla⁵², kurią jis puikiai išmanė, atsisako naudoti antropomorfizmus Dievo atžvilgiu, nes kyla pavojus „uždaryti Dievą kūniškose sąvokose“ ir apriboti jį žmogaus proto matu⁵³. Tad negebėjimas aprėpti Dievo didybės neleidžia aiškinti Dievo

⁴⁵ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, VIII, 5; *Apie žmogaus kilmę*, IX, 5.

⁴⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33; *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 449 B – 452 C. Tiesa, kaip matysime toliau, *Homilija apie Attende tibi ipsi* taip pat kalbės apie sielą ir protą kaip galimą Dievo atvaizdo buveinę.

⁴⁷ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 32-ąją psalmę*, 8, PG 29, 344 B.

⁴⁸ Antoine Guillaumont, „Le sens des noms du cœur dans l'Antiquité“, in: *Le Cœur*, (*Études carmélites*), Paris: Desclée De Brouwer, 1950, p. 41–81.

⁴⁹ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 7, p. 34.

⁵⁰ *Ibid.*, 3, p. 26.

⁵¹ „Dievas neturi formos, jis yra paprastas“ (Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5).

⁵² Plg. Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 69, p. 186; Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 13, p. 57–65.

⁵³ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 5. Homilijų redaktoriai kalba apie klasikinį antropomorfizmą atmetimą; plg., pvz., Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 69, p. 186.

atvaizdo žmoguje formos kategorijomis. Bazilijaus žodžiais tariant, begalinis negali būti ribotame, o nykstamas – nykstamame, todėl „mes neturime Dievo atvaizdo kūniškame pavidale“⁵⁴. Atvaizdas yra dieviškas ženklas žmoguje ir negali būti nykstantis, nes priklauso nuo nykstančios prigimties⁵⁵, o „kūno forma priklauso gendančiam“⁵⁶, todėl „per gendamybę neišmanoma atvaizduoti negendamybės“⁵⁷. Taigi Dievo atvaizdas negali būti žmogaus kūne, kuris dar ir kinta, nes auga, mažėja, sensta ir keičiasi, o atvaizdas priklauso nekintančiojo ir visada identiškojo kategorijai⁵⁸. Kismo kategorija padeda pereiti prie nemedžiaginių žmogaus sudedamųjų dalių ar savybių įvertinimo, kaip galimos Dievo paveikslų buvimo vietos. Iš čia seka, kad aistros, kaip atvaizdo buvimo vieta, taip pat atmestinos⁵⁹.

Atmetus kūną ir jo formą, kas genda ir kinta, atvaizdo vietos reikia ieškoti tame, kas žmoguje nematerialu ir nekintama, kas primena Dievui būdingus bruožus ar dieviškas savybes. Remdamasis *Pr 1, 26* („sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą; ir tevaldo jis...“), Bazilijus Cezarietis klausia, kaip valdyti gyvūnus: kūnu ar samprotavimu (gr. λογισμός)? Iš čia seka kitas klausimas – ar tai, kas yra „pagal paveikslą“, yra kūne ar sieloje?⁶⁰ Galia valdyti Bazilijaus perspektyvoje tampa samprotavimo dovanos įrodymu⁶¹, tad „kur yra galia valdyti, ten ir Dievo atvaizdas“⁶². Pats

⁵⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 5–6.

⁵⁵ *Ibid.*, I, 6.

⁵⁶ *Ibid.*, I, 5.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, I, 6.

⁵⁹ *Ibid.*, I, 8.

⁶⁰ *Ibid.*, I, 6.

⁶¹ Šių homilijų redaktoriai teigia, kad „Bazilijus atvaizde pirmiausia išskiria mąstymo dovaną, o tik po to su ja susijusią pareigą valdyti“ (*ibid.*, I, 8, p. 185, išn. 1). Nors Bazilijus panašiai kalbės vėliau, tačiau jo pozicija apie tai, ar protas yra įsakymo valdyti priežastis, ar pasekmė, nėra iki galo aiški. Ne kartą jis kalba apie vadovavimo pirmumą: „pirmiausia mums suteikta teisė vadovauti. Žmogau, tu esi gyva būtybė, sukurta vadovauti!“ (*ibid.*, I, 8) arba: „pirmiausia mums buvo suteikta valdžia gyvūnams...“ (*ibid.*, I, 9). Vienareikšmiško atsakymo šiuo klausimu neišmanoma pateikti, nes, viena vertus, logiška būtų išpausti Dievo paveikslą į jau egzistuojančią tikrovę. Be to, Bazilijus seka Origenu (*Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 12) ir Filonu Aleksandriečiu (*De opificio mundi*, 73), kuris teigia: „intelektas ir protas yra tarsi ydos ir dorybės buveinė“, kas leistų manyti mąstymą esant pirmą. Kita vertus, įsakymo valdyti iškelimas į pirmą vietą puikiai suprantamas *Pr 1, 26* kontekste, kuris nieko tiesiogiai nesako nei apie protą, nei apie mąstymą.

⁶² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 8. Ar tuomet galios ar galimybių valdyti nebuvimas reikštų Dievo atvaizdo nebuvimą žmoguje? Jokiu būdu! Anot Bazilijaus, net

Kūrėjas suteikė žmogui galią valdyti, todėl viskas žmogui buvo pavesta⁶³. Homilijos *Apie žmogaus kilmę* žengia dar toliau ir įsakymą valdyti paverčia žmogaus sukūrimo tikslu⁶⁴. Bazilijus daro išvadą, kad valdymo galimybę suteikia „samprotavimo pranašumas“, nes „ko trūksta [žmogaus] kūno jėgai, tą puikiai atperka samprotavimo struktūra“⁶⁵. Dėl samprotavimo žmogus yra pranašesnis už visus kitus gyvūnus⁶⁶. Tad žmogus valdo visas būtybes samprotavimo dėka⁶⁷. Šitaip, anot Bazilijaus, žmogus yra pagal Dievo paveikslą samprotavimo dėka, o dieviškasis sprendimas – „Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą“ – reiškia: „Suteikime jam samprotavimo pranašumą“⁶⁸.

Bazilijus Cezarietis net klausia, kodėl *Pradžios knygoje* nekalbama apie samprotavimo sukūrimą, pavyzdžiui, „sukurkime protą“, bet sakoma „sukurkime žmogų“, ir daro išvadą: „žmogus yra Dievo atvaizdas, o samprotavimas yra žmogus“⁶⁹. Samprotavimas yra dalis vidinio žmogaus, kurį iš esmės sudaro siela, todėl siela įvardijama kaip Dievo atvaizdo buveinė⁷⁰ ir galia įsakinėti slypi sieloje⁷¹. Bazilijus priduria: „sakoma, jog žmogus yra pati siela“⁷². Nereikėtų šiuose Bazilijaus teiginiuose išvelgti žmogaus samprotavimosi susiaurinimo iki samprotavimo ar sielos. Bazilijus ieško to, kas savita žmogui ir kas jį išskiria iš likusios žemiškosios kūrinijos, o savitume galima

vergas turi jam pavaldžių gyvūnų. Bazilijui svarbu ne tiek išryškinti gebėjimą įsakinėti, kiek pabrėžti žmoguje glūdinčią racionaliąją galią, kuri užpildo fizinę žmogaus spragą: „Viską, ko trūksta kūno jėgai, su kaupu prideda mąstymo struktūra. Kaip žmogus pajudina didžiulius svorius – dėka proto ar kūno jėgos?“ (*ibid.*, I, 6).

⁶³ *Ibid.*, I, 9. Taip pat: „Dievas viską atidavė į žmogaus rankas. Jis užbaigė kūriniją ir neatmetė žmogaus teisės viešpatauti. Nesakykite: 'kuo už mane pranašesnės būtybės, kurios sklendo ore! Dėl jūsų mąstymo jos taip pat yra jums pavaldžios“ (*ibid.*, I, 10). Apie Dievo įsakymą vadovauti kaip visų valdžių pagrindą, plg. Philip Rousseau, *op. cit.*, p. 227.

⁶⁴ *Ibid.*, I, 19.

⁶⁵ *Ibid.*, I, 6. Taip pat: „Žmogus gavo galią įsakinėti dėl mąstymo pranašumo“ (*ibid.*, I, 9). Žmogaus viršenybė gyvūnų atžvilgiu dėl mąstyme esančio paveiklo sutinkama taip pat Filono Aleksandriečio *De opificio mundi*, 69 ir 84.

⁶⁶ Bazilijus aiškina, kaip žmogus įsakinėja gyvūnams; žr. Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 9–10.

⁶⁷ Net liūtą valdys žmogus proto dėka (*ibid.*, I, 19).

⁶⁸ *Ibid.*, I, 7 ir I, 8.

⁶⁹ *Ibid.*, I, 7.

⁷⁰ Nors Bazilijaus pozicija šioje homilijoje nėra labai aiški, iš jo svarstymų apie sielą galima daryti panašią išvadą (*ibid.*, I, 7).

⁷¹ *Ibid.*, I, 8.

⁷² *Ibid.*, I, 7.

ieškoti to, kas yra pagal Dievo paveikslą. Tad samprotavimas yra savitas žmogui ir gali būti suprastas kaip žmogaus sielos aukščiausia dalis, savybė ar galia, todėl jis ir, plačiau žvelgiant, siela, labiausiai tinka būti Dievo atvaizdo buveine žmoguje.

Kalbant apie samprotavimą homilijose *Apie žmogaus kilmę*, reikia pastebėti, kad čia plačiai vartojamas terminas λογισμός, o žodis „protas“ (gr. νοῦς) sutinkamas tik tris kartus⁷³. Jei atvaizdas yra samprotavime (gr. λογισμός), tai nieko nesakoma ar protas, t. y. νοῦς, irgi yra atvaizdas, ar ne. Šių dviejų sąvokų vartojimas šiame Bazilijaus tekste, iš pažiūros, aiškus: jei λογισμός iš esmės skirtas įsakyti, tai νοῦς tarnauja tiesai pažinti⁷⁴. Tuo tarpu, kaip jau matėme, *Homilijoje apie Attende tibi ipsi* akcentuojamas proto (gr. νοῦς) gebėjimas priimti Kūrėjo paveikslą⁷⁵.

Šiuos svarstymus apie atvaizdo vietą žmoguje homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijus Cezarietis užbaigia pateikdamas žmogaus apibrėžimą: „žmogus yra Dievo kūrinys, apdovanotas samprotavimu ir sukurtas pagal savo Kūrėjo paveikslą“⁷⁶. Apibrėžimas neišsamus⁷⁷, tačiau išreiškia esminį dalyką: „žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą“⁷⁸. Kitaip tariant, žmogus yra sukurtas, bet savyje nešiojasi kažką dieviško, todėl visi antropologiniai svarstymai turi prasidėti nuo šio teiginio.

1.2.4. *Dvasia, valia ir laisvė kaip galimos Dievo paveikslo buveinės*. Tyrinėjant, kaip Bazilijus Cezarietis suprato Dievo atvaizdo vietą žmoguje, galima atskirai paminėti šiuolaikinių tyrėjų svarstymus apie dvasią, valią ir laisvę kaip Dievo atvaizdo buveinę. Pavyzdžiui, Špidlíkas atvaizdo buveinę perkelia į dvasią⁷⁹. Savo teiginiui pagrįsti jis cituoja ištrauką iš *Homilijos apie Attende tibi ipsi*: „protu pažįsti būtybių prigimtį“⁸⁰. Minėtoje *Homilijoje* šios eilutės parodo žmogų kaip Dievo paveikslą, tačiau Bazilijaus vartojamą

⁷³ *Ibid.*, I, 1; I, 5; II, 4.

⁷⁴ *Ibid.*, II, 4. Be to, λογισμός ir νοῦς santykio šiose homilijose patikslinimas reikalauja atskiro tyrimo, į kurį leisti neleidžia šio straipsnio ribos.

⁷⁵ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 3, p. 26.

⁷⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 11.

⁷⁷ Nors Bazilijus mano priešingai: „Jei šiame apibrėžime ko nors trūksta, tegul tie, kurie ilgai kaupė gendančią išmintį, ieško iš naujo“ (*ibid.*, I, 11). Čia labiau išryškėja polemintis Bazilijaus žodžių tonas, tačiau atsižvelgiant į daug platesnius svarstymus apie žmogų, Bazilijus neapsiribojo vien šiuo apibrėžimu.

⁷⁸ *Ibid.*, I, 11.

⁷⁹ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie Attende tibi ipsi*, 6, p. 33.

terminą νοῦς sunku versti „dvasios“ sąvoka, kaip tai daro Špidlíkas. Tad iš tiesų čia kalbama apie protą.

Panašiai su valia. Pristatydamas valią kaip Dievo atvaizdo buveinę Špidlíkas remiasi *Homilija apie 48-ąją psalmę*, pasak kurios, laisva valia suteikia žmogui pranašumą likusios kūrinijos atžvilgiu⁸¹. Tačiau kartu su laisva valia toje pačioje *Homilijoje* dar minimos mintys ir spontaniški judesiai, kurie pristatomi kaip sielos gebėjimai, o ne kaip Dievo atvaizdo žmoguje savybės ar kaip atvaizdo buveinė. Tad sunku suprasti, koku pagrindu čia galėtume išskirti valią ir ją padaryti atvaizdo buveine. Tiesa, Špidlíkas traktuoja valią kaip įsakymo valdyti priešastį, tačiau Bazilijaus Cezariečio teologinėje mintyje įsakymas valdyti yra proto arba samprotavimo, o ne valios išdava. Valios kaip Dievo atvaizdo žmoguje galimos buveinės idėją taip pat palaiko Aghiorgoussis, kuris remiasi tais pačiais tekstais kaip ir Špidlíkas, tačiau jo argumentacija kiek skiriasi⁸². Pirma, jis aiškina, kad atvaizdas yra sieloje, o antra, kad samprotavimas (gr. λογισμός) ir laisva valia yra glaudžiai susiję su sielos gebėjimais, todėl jie atspindi Dievo paveikslą žmoguje. Tad tokiu būdu valia taip pat tampa Dievo atvaizdo buveine. Šie svarstymai, be abejo, teisingi, bet labiau išvestiniai, nes pats Bazilijus tiesiogiai netalpina Dievo atvaizdo žmogaus valioje.

Kalbėdamas apie laisvę kaip atvaizdo buveinę Špidlíkas, vėlgi remdamasis *Homilija apie 48-ąją psalmę*, teigia, kad valdymas būtinai suponuoja laisvę. Jis akcentuoja glaudų ryšį tarp samprotavimo ir laisvės, o tai leidžia jam daryti išvadą, kad „laisvė ir pažinimas yra esminės Dievo atvaizdo mumyse dalys“⁸³. Pasak jo, „Dievo paveikslas mumyse būtinai postuluoja laisvę“⁸⁴. Kadangi žmogus yra laisvas, jis turi Dievo paveikslą, tad šis atvaizdas glūdi laisvėje. Vėlgi, laisvės kaip atvaizdo buveinės patvirtinimas yra Bazilijaus tekstų apmąstymo vaisius, beje, visiškai teisėtas, bet sunkiai pagrindžiamas paties Bazilijaus tekstais.

Baigiant Dievo atvaizdo „vietos“ ar buveinės žmoguje aptarimą, atsižvelgiant į dabartinę tyrimų situaciją ir pateiktų argumentų trapumą, arčiausiai Bazilijaus minties liktume teigdami, kad Dievo atvaizdas glūdi žmoguje, tiksliau, sieloje, dar tiksliau – samprotaujančioje sielos dalyje. Šis racionalus gebėjimas yra savitas žmogui ir atspindi dieviškąjį ženklą jame.

⁸¹ Thoms Špidlík, *op. cit.*, p. 40–41.

⁸² Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 52.

⁸³ Thomas Špidlík, *op. cit.*, p. 42.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 41.

1.3. „Paveikslo“ pasekmės ir trukmė. Anot Bazilijus Cezariečio, Dievo atvaizdo buvimas turi tiesiogines pasekmes žmogui. Beveik visuose minėtuose tekstuose patvirtinamas išskirtinis žmogaus orumas būtent dėl jo sukūrimo „pagal paveikslą“, kuris žmogui suteikia ypatingą vietą kūrinijoje. Ne kartą *Homilijose apie šešias dienas* Bazilijus primena pasaulio sukūrimo seką, kurios pabaigoje sukuriamas žmogus. Vadinasi, anot jo, visa kūrinija iki žmogaus yra tarsi preliudas, pasiruošimas žmogaus atsiradimui. Šia prasme žmogus suvokiamas kaip tobuliausias ir garbingiausias kūrinys, kaip „dangiškasis augalas“⁸⁵. Panašiai kalbama *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* ir *Homilijoje apie Attende tibi ipsi*, kurios akcentuoja priešastinį ryšį tarp žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ ir žmogaus savitumo bei išskirtinumo. Kaip matėme, homilijose *Apie žmogaus kilmę* pabrėžiamas žmogaus orumas ir jo pareiga valdyti. *Homilija apie 48-ąją psalmę* taip pat patvirtina unikalią valdymo dovaną žmogui: „Ar dar kas nors žemėje yra pagal Kūrėjo paveikslą? Kam dar malonė suteikė galią ir valdžią viskam, kas gyva žemėje, vandenyje ar ore?“⁸⁶ *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* labiau pabrėžiami ne tiek ontologiniai padariniai, kiek „pagal paveikslą“ pasekmės žmogaus gyvenimui, nes sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ įpareigoja žmogų gyventi pagal jam suteiktą garbę. *Homilijoje apie 44-ąją psalmę* kviečiama ieškoti „tinkamo drabužio, kuris papuoštų būtybę, panašią į Kūrėjo paveikslą“⁸⁷. Tai tik kelios pagrindinės aiškiai Bazilijaus išsakytos Dievo atvaizdo buvimo žmoguje pasekmės. Atskiro tyrimo reikėtų norint patikslinti, ar Bazilijaus antropologinėje sampratoje protas ir samprotavimas, valia ir laisvė yra žmogaus savitumai nepriklausomai nuo atvaizdo, ar, kaip tik priešingai, jie būtų Dievo atvaizdo buvimo žmoguje pasekmės⁸⁸.

Jei Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, ar šis žmoguje paliktas

⁸⁵ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 2. Bazilijus turėjo skaityti Platono *Timajuje* 90 A-B: „mes esame ne žemiškas, o dangiškas augalas“. Iš tiesų Platonas mano, kad žmogus yra dangiškas augalas tik protingos sielos dėka. Bazilijus teigia, kad žmogus tiesiog yra dangiškas augalas. Ar jis keičia Platono perspektyvą tarsi įtraukdamas kūniškumą, ar vis dėlto, kaip ir Platonas, galvoja apie protingą sielą, kaip apie tikrąjį žmogų? *Homilijos* kontekste kalbama būtent apie žmogaus sielą, tačiau, žvelgiant plačiau į baziliškąją antropologiją, tiksliau būtų kalbėti ne vien apie sielą ne kaip apie tikrąjį žmogų, o kaip apie žmogaus savitumą, išskiriantį jį iš visos kitos žemiškos kūrinijos.

⁸⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 B.

⁸⁷ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 44-ąją psalmę*, 11, PG 29, 412 A.

⁸⁸ Aghiorgoussis iš vienuoliams skirtų tekstų prideda nemirtingumą, meilę, tobulumą, šventumą ir veikimo galią, laikydamas juos Dievo atvaizdo žmoguje padariniais; žr. Maximos Aghiorgoussis, *op. cit.*, p. 53–54.

dieviškas pėdsakas išnyks, ir, jei taip, kada, ar jis pasiliks amžinai? Atvaizdo trukmės žmoguje klausimas kelia kitus ne mažiau svarbius klausimus. Viena vertus, jis verčia susimąstyti apie žmogaus galimybes ir sąlygas jį prarasti, jei įmanoma jį visiškai prarasti. Čia turimas mintyje ne tik žmogaus moralinis gyvenimas, bet ir Dievo kaip Kūrėjo priėmimas arba apgalvotas ir valingas atmetimas. Kita vertus, jis kelia žmogaus laikinumo ir amžinumo klausimą. Ar mirtis pajėgi sunaikinti tą dievišką žymę žmoguje? Ar, atvirkščiai, ši žymė pranoksta mirties statomas ribas ir tarsi perneša žmogų amžinam gyvenimui? Bazilijus pateikia ne vieną pasvarstymą šiais klausimais.

Nors Bazilijus Cezarietis, regis, aiškiai nekalba apie Dievo atvaizdo žmoguje amžinumą, apie tai galima spręsti iš atvaizdo dieviškųjų savybių. Kalbėdamas apie atvaizdo vietą žmoguje ir atmetęs kūniškumą, Bazilijus žmoguje ieškojo nematerialaus, nekintančio, begalinio ir nemirtingo prado, kuris galėtų talpinti dievišką paveikslą ir, dėl savo dieviškos kilmės, būtų amžinas. Tad atvaizdo amžinumas žmoguje gali būti išvestas ir iš jo dieviškos kilmės, ir iš sielos amžinumo. Bazilijus aiškiai pripažįsta sielos nemirtingumą, tačiau pravartu būtų atskirai patyrinti, ar jis jo neišveda iš Dievo atvaizdo buvimo sieloje. Bet kokių atveju, jei atvaizdas negali išnykti, jis kreipia žvilgsnį į žmogaus amžiną gyvenimą. Atvaizdas liudija apie žmogaus amžinumą.

Kartais Bazilijaus Cezariečio tekstai, rodos, kalba priešingai ir liudija apie dieviškojo ženklą žmoguje laikinumą. *Homilijoje apie 48-ąją psalmę* pastebima, kad žmogus, „būdamas sukurtas pagal Kūrėjo paveikslą, [...] pamiršo, kad atmesdamas savo, kaip dangiškos būtybės, paveikslą, prisėmė žemiškos būtybės paveikslą“⁸⁹. Atrodytų, kad Bazilijus kalba apie kelias atvaizdų rūšis, kurias žmogus gali keisti, tačiau nieko nesako apie Dievo atvaizdo likimą. Toliau *Homilijoje* kalbama apie Dievo Žodžio atėjimą, nenurodant, ar jis įsikūnija tam, kad primintų žmogui, jog jis yra „pagal Dievo paveikslą“, ar tam, kad atkurtų šį paveikslą. *Homilijoje apie 32-ąją psalmę*, kurioje kalbama apie širdį, ne organą, o žmogaus centrą, kurioje priimami sprendimai, kaip atvaizdo buveinę, teigiama, kad Dievo paveikslą gali sunaikinti kūno aistros⁹⁰. Traktate *Apie Šventąją Dvasią* Bazilijus netiesiogiai teigia, kad atvaizdas gali būti prarastas arba atrodyti tarsi prarastas. Jis ragina „sugrįžti prie prigimtinio grožio ir prie karališkojo atvaizdo (καὶ οἶον

⁸⁹ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 A.

⁹⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 32-ąją psalmę*, 8, PG 29, 344 B.

εἰκόني βασιλικῆ)“⁹¹. Apie nusidėjėlius jis sako: „Jie nenešiojo dangiškojo atvaizdo (τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου). [...] Jie nenusivilko senojo žmogaus ir neapsivilko nauju žmogumi, atnaujinto pažinimu pagal savo Kūrėjo paveikslą (κατ’ εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν)“⁹².

Taigi jei atvaizdo amžinumo svarstymai vyksta labiau ontologinėje plotmėje, tai laikinumo klausimas dažniausiai iškyla moralinėje srityje, kuri dar neteigia atvaizdo ontologinio praradimo, bet kalba apie jo neveiksmingumą ar „apdulkėjimą“ dėl žmogaus pasirinkimo. Be to, tiek citatos iš trakta-to *Apie Šventąją Dvasią*, tiek iš *Homilijos apie 48-ąją psalmę* verčia susimąstyti apie galimą painiavą tarp to, kas priklauso „pagal paveikslą“ ir to, kas „pagal panašumą“. *Homilijoje apie 48-ąją psalmę*, užsiminęs apie dangiškojo atvaizdo atmetimą, Bazilijus priduria: „apleisdamas sekimą Dievu ir tapimą panašiu į Kūrėją bei tapdamas kūniškų aistrų vergu, jis pasirodė esąs kaip nemąstantys gyvuliai ir tapo panašus į juos“⁹³. Kaip matysime toliau, panašūs teiginiai labiau primena funkcionavimo „pagal panašumą“ padarinius. Tad neįmanoma vienareikšmiškai teigti Dievo atvaizdo visiško išnykimo dėl moralinių žmogaus pasirinkimų.

Baigiant tyrinėti svarstymus apie žmogų „pagal Dievo paveikslą“, galime konstatuoti, kad Bazilijaus Cezariečio raštuose sutinkame iš esmės klasikinės Dievo paveikslo žmoguje traktavimo gijas. Dievo paveikslas atspindi nematerialiojoje ir mąstančiojoje žmogaus plotmėje. Dievas paliko žmoguje žymę, kuri primena apie žmogaus artumą savo Kūrėjui. Dievo atvaizdas žmoguje skelbia žmogaus gebėjimą priimti transcendentinę tikrovę ir tapti amžinu dangiškuoju augalu. Jei Dievo atvaizdas iškelia žmogų į dangišką aukštybę, kokį tada vaidmenį atlieka panašumas? Gal sukūrimas „pagal panašumą“ dubliuoja „pagal paveikslą“, o gal turi savitą reikšmę? Ir jei taip, kokią? Apie tai ilgėliau pasvarstykime.

2. Žmogus „pagal panašumą“. Bazilijus Cezarietis savo raštuose įprastai neišsiplečia aptardamas su atvaizdo tematika glaudžiai susijusią sąvoką „pagal panašumą“ (gr. καθ’ ὁμοίωσιν)⁹⁴. Pastaroji dažniausiai be dides-

⁹¹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 5.

⁹² *Ibid.*, XIV, 32, 20.

⁹³ Bazilijus Cezarietis, *Homilija apie 48-ąją psalmę*, 8, PG 29, 452 A.

⁹⁴ Septuaginta ὁμοίωσις (panašumo) sąvoka verčia hebrajišką *דמיון* (*dēmûn*), daug abstraktesnį nei *שֵׁלֶם* (*šelem*), Senajame Testamente pasirodantį 25 kartus; plg. Paul-Eugène Dion, *op. cit.*, col. 386–387. Visais šiais atvejais *dēmûn* gali būti išreikštas žodžiais „kažkas kaip...“, reiškiančiais išvaizdą, aspektą, formą. Tačiau, kaip matysime toliau, ὁμοίωσις sąvokai Bazilijus suteiks specifinę reikšmę.

nio išplėtojimo minima aiškinant *Pr* 1, 26–27⁹⁵. Kartais gali atrodyti, kad kapadokietis tapatina „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ reikšmes ar bent jau jas laiko giminingomis. Situacija kardinaliai keičiasi dviejose homilijose *Apie žmogaus kilmę*, kai Bazilijus ne tik jas atskiria, bet ir suteikia sukūrimui „pagal panašumą“ originalią reikšmę, kurios nepavyko aptikti ikibaziliškuose pasaulio sukūrimo pasakojimo komentaruose. Tad pirmiausia seksime Bazilijaus minties vystymosi etapus, atvedusius prie originalios panašumo reikšmės, o paskui parodysime, kur slypi Bazilijaus pozicijos originalumas, ir apsvarstysime šio originalumo pasekmes bei iššūkius tolimesniems galimiems teologiniams svarstymams.

2.1. *Bazilijaus dvejonės dėl savitos „panašumo“ reikšmės.* Sąvoka „pagal panašumą“⁹⁶ sutinkama *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje, kai Bazilijus kalba apie žmogaus sukūrimą, tačiau antropologinių aspektų neplėtoja ir pažada apie juos pakalbėti vėliau. Vis dėlto dėl tekste pasirodančių užuominų galime susidaryti tam tikrą Bazilijaus minties vaizdą mūsų nagrinėjama tema. Viena vertus, sekant šių *Homilijų apie šešias dienas* logiką ir turint mintyje kristologinę perspektyvą, nebūtų klaidinga teigti, kad „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ yra, jei ne sinonimai, tai gana giminingos sąvokos, nes tame pačiame tekste Bazilijus kalba apie Sūnaus panašumą su Dievu, lygiai taip pat kaip jis kalbėjo apie Kristų kaip tobulą Dievo paveikslą⁹⁷. Sūnaus panašumas su Tėvu kyla iš pačios jo prigimties. Kita vertus, klausdamas ką reiškia Dievo paveikslas žmoguje, Bazilijus tuo pat metu atskirai iškelia panašumo klausimą – „kaip žmogus dalyvauja jo panašume?“⁹⁸ Šių *Homilijų apie šešias dienas* leidėjas ir vienas iš geriausių žinovų Stanislas

⁹⁵ Čia galima atkreipti dėmesį į įdomų paveikslo ir panašumo sąvokų žaismą hebrajiškame ir graikiškajame Šv. Rašto tekste. *Pr* 5, 1 skaitome: „Kai Dievas sukūrė žmogų, jis padarė jį *panašų* į Dievą“ (Rubšio vert.). Iš tiesų hebrajiškame tekste turime מִדְּמוּת (d^emūt), t. y. panašumo sąvoką. Galima pagrįstai viltis Septuagintoje sutikti καθ' ὁμοίωσιν. Deja, Septuaginta sako: ἡ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν Ἀδὰμ, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Kad ir kaip įdomu būtų, vis dėlto neverta, mūsų atveju, ilgiau apsistoti prie *Pr* 5, 1 vertimo, nes nėra duomenų, kad Bazilijus būtų skaitęs hebrajiškai, o svarbiausia, nei Bazilijaus, nei bendrai kapadokiečių veikaluose šis *Pradžios knygos* tekstas necituojamas; plg. *Biblia Patristica: Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, t. 5: *Basile de Césarée, Grégoire de Nazianze, Grégoire de Nysse, Amphiloque d'Iconium*, Paris: CNRS, 1991, p. 145.

⁹⁶ Bazilijus jau buvo panaudojęs šį žodį, bet tada jis kalbėjo apie sukurtų būtybių panašumą viena į kita; žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 2.

⁹⁷ *Ibid.*, IX, 6.

⁹⁸ *Ibid.*

Giet tikina, kad čia Bazilijus jau įveda naują mintį, kuri bus išplėtota homilijoje *Apie žmogaus kilmę* – paveikslas žmogui duotas, o tampame panašūs krikščioniško gyvenimo dėka⁹⁹. Sunku pasakyti, kiek vėlesni Bazilijaus tekstai dar įtakos tokiam Giet aiškinimui, nes ryšys tarp panašumo ir krikščioniško gyvenimo šiame tekste nėra akivaizdus. Aišku bent jau tai, kad šiose *Homilijose apie šešias dienas* paveikslo ir panašumo sąvokos nors ir greta, bet traktuojamos atskirai. Bazilijus net du kartus tvirtina, kad žmogus dalyvauja panašume, tačiau plačiau nei dalyvavimo, nei panašumo nepaaiškina. Iš dalies pritardami Giet aiškinimui, bet dar neturėdami galimybių aiškiai nusakyti panašumo reikšmės, galime įžvelgti aktyvų žmogaus įsitraukimą, o panašumą suprasti ne kaip kažką statišką, tarsi nejudantį paveikslą, bet kaip vyksmą ar procesą. Ši įžvalga bus labai svarbi tolimesniam tyrimui ir ji tiesiogiai siejasi su ne tik Bazilijui, bet ir visiems kapadokiečiams būdinga dvasinio gyvenimo kaip begalinio proceso samprata¹⁰⁰.

2.2. *Panašumas kaip suteikta galia ir galimybė*. Panašumo aptarimas iš esmės keičiasi homilijose *Apie žmogaus kilmę* ir traktate *Apie Šventąją Dvasią*, prie kurių dar galima pridėti *Panegiriką apie Julitos kankinystę*¹⁰¹. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijui Cezariečiui pirmiausia užkliūva skirtumas tarp vadinamosios dieviškosios tarybos sprendimo priėmimo ir jo įgyvendinimo¹⁰². Šis skirtumas liko visiškai nepastebėtas *Homilijose apie šešias dienas*¹⁰³. Dieviškosios tarybos sprendimas turėjo dvi dedamąsias – „Tuomet Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą...““ (*Pr* 1, 26), tačiau sprendimo vykdymas teturi tik paveikslą – „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, pagal savo paveikslą sukūrė jį...“ (*Pr* 1, 27)¹⁰⁴. Skirtu-

⁹⁹ *Ibid.*, IX, 6, p. 520, išn. 3.

¹⁰⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VIII, 18, 35–45; taip pat plg. Brooks Otis, „Cappadocian Thought as a Coherent System“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1958, t. 12, p. 101.

¹⁰¹ Plg. *Homilia in martyrem Iulittam*, PG 31, 237 A – 261 A.

¹⁰² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15–16. Šią problemą jau pastebi *Pradžios knygos komentatoriai*; plg., pvz., Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, 1, 13. Be šio, aiškiausiai išreikšto klausimo, užuominą sutinkame Bazilijaus *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹⁰³ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

¹⁰⁴ Kaip jau buvo minėta aukščiau, Bazilijus Cezarietis necituoja ir nekomentuoja likusios *Pr* 1, 27 dalies – „vyrą ir moterį, juos sukūrė“. Tad belieka tik spėlioti, ką jis būtų pasakęs apie vyro ir moters sukūrimo sąsajas su dieviškosios tarybos sprendimu sukurti žmogų pagal paveikslą ir pagal panašumą.

mas Bazilijui pasirodė reikšmingas, tad jis nusprendė plačiau panagrinėti sprendimo ir jo įgyvendinimo neatitikimo priežastis.

„Ar Dievas vieną nusprendė, o paskui pakeitė nuomonę?“ – klausia Bazilijus Cezarietis ir atsako, kad tai neįmanoma, nes nuomonės kaitaliojimas diskredituotų Kūrėjo žodį¹⁰⁵. Be to, kaip daugelį kartų parodė *Homilijos apie šešias dienas*, Dievo žodis yra veiksmingas – sakyti reiškia padaryti. Toliau ieškodamas skirtumo priežasčių, Bazilijus pastebi, kad šis neatitikimas jau buvo tapęs proga apkaltinti Dievą bejėgiškumu – esą Dievas nevisagalis. Griežtai atmetęs „tokius šventvagiškus“ teiginius¹⁰⁶, Bazilijus klausia ar „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ nereiškia to paties?¹⁰⁷ Šis teiginys taip pat be pagrindo, nes „perdėm paviršutiniška kartoti du kartus tą patį“¹⁰⁸. Be to, „sakyti, kad Šventajame Rašte yra nereikšmingas žodis, tai baisi šventvagystė“¹⁰⁹. Dėl savo pažodinės egzegezės principo, taip plačiai naudojamo *Homilijose apie šešias dienas*¹¹⁰, Bazilijus atmeta nereikšmingų žodžių galimybę Šventajame Rašte. Neatitikimą tarp sprendimo ir jo vykdymo taip pat iškėlęs *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*, Bazilijus klausia, ar kartais Dievas neatliko tik pusės darbo. „Iš tiesų nemalonus vaizdas matyti paveikslą, kuris tik pusiau panašus į savo modelį“¹¹¹. Apibendrinamas savo ieškojimus Bazilijus daro išvadą – jei Dievas nusprendė sukurti žmogų pagal paveikslą ir panašumą, „būtina, kad žmogus būtų pagal paveikslą ir panašumą“¹¹². Tačiau Šventasis Raštas sako, kad žmogus buvo sukurtas tik pagal Dievo paveikslą.

Norėdamas išspręsti šią problemą, Bazilijus Cezarietis pirmiausia tikslina „pagal panašumą“ turinį ir parodo santykį su „pagal paveikslą“. Šitaip Bazilijus pasiūlo savitą išeitį iš tariamos priešpriešos ar neatitikimo tarp

¹⁰⁵ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Visai kita Grigaliaus Nisiečio perspektyva; žr. Grégoire de Nysse, *La création de l'homme*, 14–15, p. 146–150.

¹⁰⁸ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15. Šioje vietoje bene geriausiai išryškėja skirtumas tarp Bazilijaus ir šiuolaikinių Biblijos interpretacijų.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, III, 1; III, 3, 2; VI, 11; IX, 9, 1. Ši argumentacija primena Bazilijaus kristologinius ginčus su Eunomijumi ir pastarojo loginį principą, kad viena sąvoka reiškia tik vieną tikrovę, o sąvokų įvairovė, net sinonimų, – skirtingas tikrovės.

¹¹¹ Bazilijus Cezarietis, *Panegirika apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹¹² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15.

sprendimo priėmimo ir jo įvykdymo, tarp Dievo žodžio ir Dievo veiksmo. Čia būtina pacituoti mūsų temai labai reikšmingą ištrauką iš homilijų *Apie žmogaus kilmę*:

„Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą“ (*Pr* 1, 26). Mes turime vieną dėka sukūrimo, mes įsigyjame kitą per valią. Pirminėje struktūroje mums buvo duota gimti pagal Dievo paveikslą; per valią formuojasi mums būtis pagal Dievo panašumą. Tai, kas kyla iš valios, mūsų prigimtis turi kaip galią, bet mes ją įgyvendiname per veikimą. Jei mus kurdamas Viešpats nebūtų iš anksto pasirūpinęs sakydamas „sukurkime“ ir „pagal panašumą“, jei jis mums nebūtų suteikęs galios tapti „pagal panašumą“, vien tik savo pastangomis negalėtume įgyti Dievo panašumo. Bet štai, jis mus sukūrė kaip turinčius galią panašėti į Dievą. Suteikdamas mums galią būti panašiems į Dievą, jis leido mums būti Dievo panašėjimo kūrėjais, kad už savo darbą gautume atlygį, kad nebūtume panašūs į dailininko rankų nupieštus portretus, lyg inertiškus daiktus, kad mūsų panašumo rezultatas nebūtų kito pagyrimas. Iš tiesų, kai tu matai visiškai modelį atitinkantį portretą, tu giri ne portretą, o žaviesi dailininku. Šitaip, todėl, kad aš, o ne kas kitas, būčiau žavėjimosi objektas, jis man paliko rūpintis tapti pagal Dievo panašumą. Iš tiesų atvaizdo dėka turiu protingą būtį, o tampa pagal panašumą tapdamas krikščioniu.¹¹³

Turime raktinį tekstą sukūrimo „pagal panašumą“ Bazilijaus Cezariečio teologijoje sampratai. Iš tiesų jis neprieštarauja *Homilijose apie šešias dienas* sutiktai ir aukščiau mūsų aptartai „panašumo“ sąvokai, o ją praplečia ir paaiškina. Pirmiausia bandykime peržvelgti galimus Bazilijaus šaltinius ir trumpai patyrinti, kaip jie kalba apie „pagal paveikslą“ ir „pagal panašumą“ santykį.

Iš tiesų pagrindiniai galimi Bazilijaus Cezariečio šaltiniai panašumą aiškino kitaip. Anot Filono Aleksandriečio, panašumas pažymi, kad paveikslas yra ne šiaip blyškus atspindys, o tiksli kopija¹¹⁴. Panašiai mąsto Origenas, kuriam tikrasis Dievo paveikslas yra Išganytojas Jėzus Kristus, pagal kurį buvo sutvertas žmogus, o panašumas žymi žmogaus atitikimo paveikslui, t. y. Kristui, laipsnį. Jei Kristus yra tobulas paveikslas, žmogus turi nuolatos jį žvelgti, kad būtų „perkeistas į jo panašumą“¹¹⁵. Be to, nei vienas, nei kitas autorius minėtuose komentaruose neaiškina skirtumo tarp sprendimo ir jo realizavimo. Tad, pervertus ankstyvesnius *Pradžios knygos* komentarus, peršasi nuomonė apie Bazilijaus aiškinimo originalumą. Tačiau ne *Pradžios*

¹¹³ *Ibid.*, I, 16.

¹¹⁴ Filonas Aleksandrietis, *De opificio mundi*, 71, p. 188–189.

¹¹⁵ Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, I, 12–13, p. 69–73.

knygos komentaruose aptinkame kažką labai panašaus į Bazilijaus išsakytas mintis. Mums vėl gali padėti aleksandriškoji mokykla. Pirmiausia perverskime Klemenso Aleksandriečio *Stromatus*, kuriuose skaitome: „Ar ne šitaip, anot kai kurių mūsiškių interpretacijos, žmogus iš karto gimimo metu gavo ‘paveikslą’ ir vėliau, pagal tai, kiek jis taps tobulas, priims savyje panašumą?“¹¹⁶ Šioje trumpoje ištraukoje Klemensas aiškiai atskiria paveikslą ir panašumą, vieną duodamas pradžiai, o kitą palikdamas pabaigai.

Origenas savo veikale *Apie pradus* dar aiškiau „panašumą su Dievu“ įvardija kaip protingos žmogiškos prigimties tikslą ir pateikia ilgesnę argumentaciją, kuria Bazilijus Cezarietis galimai rėmėsi savo homilijoje¹¹⁷. Pirmiausia Origenas prisimena Platono svarstymus apie panašumo su dievais ribas ir pabrėžia, kad aukščiausias gėris yra tapti panašiu į Dievą kiek tai įmanoma (lot. *prout possibile est*)¹¹⁸. Paskui jis pastebi neatitikimą tarp dieviško sprendimo ir jo įgyvendinimo, o tai reiškia, kad „žmogus gavo paveikslą orumą pirmos kūrinijos metu, bet panašumo tobulumas jam rezervuotas pabaigai“¹¹⁹. Tačiau pats žmogus turi pasirūpinti panašumo įsigijimu savo paties veiklos dėka imituojant Dievą. Panašumo įsigijimo galimybę Origenas kildina iš paveikslą: „šio tobulumo galimybė buvo jam duota nuo pradžios per paveikslą orumą“¹²⁰. Savo poziciją Origenas argumentuoja 1 Jn 3, 2: „Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime. Mes žinome, kad kai pasirodys, būsime panašūs į jį (ὁμοιοὶ αὐτῷ

¹¹⁶ Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 131, 6; cit. iš: Clément d’Alexandrie, *Les Stromates: Stromate II*, édition de Pierre Thomas Camelot et Claude Mondésert, (*Sources chrétiennes*, 38), Paris: Les Éditions du Cerf, 1954, p. 133. Nėra tiksliai žinoma, kas yra Klemenso minimi „kai kurie mūsiškiai“. Manoma apie Irėniejų Lionietį (*Adversus haereses*, V, 6, 1), pagal kurį žmogus sukūrimo metu gavo tai, kas yra „pagal Dievo paveikslą“, o paskui tampa „pagal panašumą“ dalyvaudamas Šventojoje Dvasioje; plg. *Ibid.*, p. 133, išn. 6.

¹¹⁷ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 1–40; cit. iš: Origène, *Traité des principes*, t. III: (*Lièvres III et IV*), édition par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 268), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 236–239.

¹¹⁸ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10. Klemensas Aleksandrietis taip pat jau buvo perėmęs platoniškąją tradiciją dėl „kiek tai įmanoma“: „būti panašiems į teisuosį Logosą tiek, kiek įmanoma“ (Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 134, 2). Vienas pagrindinių Platono tekstų šiuo klausimu: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir puoselėdamas dorybes tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui įmanoma“ (Platonas, *Valstybė*, vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Margi raštai, 2014, 613 b). Apie platoniškąjį „panašėti“ kaip „tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ žr. Platonas, *Teaitetas*, vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Žara, 2020, 176 b.

¹¹⁹ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 16–20.

¹²⁰ *Ibid.*, III, 6, 1, 23–24.

ἐσόμεθα), nes matysime jį tokį, koks jis yra“. Šitaip, anot Origeno, biblinis tekstas su dideliu tikrumu nurodo ir visų dalykų pabaigą, nors dar nepasirodė kokia ji bus, ir panašumą į Dievą, kurį viliamės gausią pagal nuopelnų tobulumą. Tas panašumas vyks ne tik ateityje, bet ir bus duotas Viešpaties užtarimo dėka. Origenas iš dviejų evangelisto Jono eilučių konstruoja savo argumentą: „Tėve, aš noriu, kad tavo man pavestieji būtų su manim ten, kur ir aš“ (Jn 17, 24) ir „Kaip tu, Tėve, manyje ir aš tavyje, tegul ir jie bus viena mumyse“ (Jn 17, 21). Tad galiausiai panašumas tik didės, kol visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose¹²¹.

Šis ilgesnis Origeno minties pristatymas padeda geriau suprasti Bazilijaus Cezariečio tekstą ir pamatyti jo originalumą. Tad grįžkime prie jo ir pabandykime plačiau išskleisti Bazilijaus pateiktus teiginius¹²².

Pirmiausia, paveikslas ir panašumas yra aiškiai atskirti ir apima skirtingas reikšmines tikroves. Vietoj „panašumo“ labiau tiktų „panašėjimas“, aktyvi, veikimą reiškianti sąvoka. Be to, pats Bazilijus Cezarietis taip pat vartoja veiksmąžodinę formą – „panašėti“. Tad čia užtikrintai galime kalbėti apie vyksmą ar apie tam tikrą procesą. Šitaip panašumo sąvoka dar aki-vaizdžiau tampa kapadokiečiams būdingo dvasinio gyvenimo, kaip kelio ar progreso, išraiška¹²³.

Kaip ir atvaizdo atveju, kuris tarsi spaudas yra žmogaus racionaliojoje prigimtyje, taip ir panašumas yra žmogaus prigimtyje, kaip ir atvaizdas, taip ir panašėjimas žmogui duotas dar sukūrimo metu. Būtent čia slypi vienas iš Bazilijaus Cezariečio pozicijų originalumų¹²⁴. Panašumas nėra vien tik paveikslo atgavimas ar nuvalymas, ar pabaigoje pasiekta būseną, ar apvainikavimas už nuopelnus. Jis žmogui yra prigimtinis, todėl žmogus gali panašėti į Dievą. Vadinasi, tai ontologinė duotybė, todėl panašėjimas nėra vien tik moralės reikalas, tačiau yra susijęs su žmogaus prigimtimi, su pačia žmogiška būtimi. Sunku pilnai sutikti su šios ištraukos komentatoriaus Étienne'o Stéphanou daroma išvada, kad „būti 'pagal Dievo paveikslą' yra prigimties dalykas, o būti 'pagal Dievo panašumą' – asmeninių pastangų

¹²¹ *Ibid.*, III, 6, 1, 25–40.

¹²² Šį tekstą galios, pasirinkimo ir tapimo krikščionių perspektyvoje komentuoja Philip Rousseau, *op. cit.*, p. 233–234. Jis labiau akcentuoja pasekmes krikščioniškam gyvenimui.

¹²³ Plg. Brooks Otis, *op. cit.*, p. 101.

¹²⁴ Žinoma, galutiniam teiginiui apie originalumą pagrįsti reikėtų atskiro tyrimo. Bazilijaus specialistų darbuose, tyrinėjantčiuose šias temas, nepavyko aptikti jokios užuominos nei apie panašumo davimą potencialiai kūrimo metu šaltinius, nei apie baziliškojo „pagal panašumą“ komentaro įtaką vėlesniems autoriams.

ir laisvės dalykas¹²⁵. Kaip matome, Bazilijus kalba apie žmogaus sukūrimą ir pabrėžia, kad panašumas duotas kaip galia, vadinasi, potencialiai, kaip panašėjimo galimybė. Šiuo atžvilgiu ši galia yra prigimties dalykas, kuris, tiesa, bus išskleistas žmogaus veikimo dėka. Tik pastarąja prasme panašumas gali būti suprastas kaip asmeninių pastangų ir laisvės dalykas.

Žmogaus valia yra suteikto potencialumo išjudintoja, nes šis gebėjimas neatsiskleidžia be aktyvaus žmogaus dalyvavimo. Žmogus tampa savo paties bendraautoriumi ir bendrakūrėju. Iš čia išplaukia ne tik Bazilijaus Cezariečio minimas atlygis žmogui už pastangas, bet galime įžvelgti žmogaus atsakomybės už save ir savo ateitį skatinimą. Dievas žmogų sukūrė bendram darbui ir veiklai. Čia galime prisiminti dažnai patristikoje sutinkamą mintį, kad Dievas mus sukūrė be mūsų, bet be mūsų neišganys.

Savo veikimo būdu žmogus panašėja į Dievą, o tas veikimo būdas – tapimas krikščioniu. Šis originalus Bazilijaus Cezariečio teiginys aiškiai nusakoma panašumo įgyvendinimo būdą ir netiesiogiai nurodo pavyzdį, kuriuo reikia sekti – Jėzų Kristų, ir kuris apreiškia ne tik Dievą, bet ir tikrą žmogų. Panašėjimo reikalavimus Bazilijus išdėsto iš karto po cituoto teksto, tai – būti tobulam, tapti blogio priešu, mylėti brolius ir juos užjausti, būti gailėtingu artimui, prisipildyti gerumo ir užuojautos. Visa tai įmanoma Evangelijos dėka ir apsilvilkus Kristumi, t. y. priėmus krikštą¹²⁶. Iki čia buvo galima teigti, kad gera moralinė ar etinė laikysena yra iš prigimties krikščioniška, tačiau toliau matome, kad panašėjimo keliami reikalavimai negali būti įgyvendinami be aiškaus ir tvirto apsisprendimo tapti krikščioniu ir bendrystės su Kristumi. Tik Kristus tobulai įgyvendina panašėjimą, o krikščionybė nėra niekas kitas kaip „panašėjimas į Dievą tiek, kiek leidžia žmogaus prigimtis (Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει)“¹²⁷. Bazilijus tarsi perima aukščiau Origeno minėtą Platono teiginį „kiek tai žmogui įmanoma“¹²⁸, tačiau galima pagrįstai susimąstyti, ar prigimties sąvokos įvedimas šioje diskusijoje nekeičia moralinės perspektyvos į ontologinę. Platono atveju panašumas buvo teisingumas, dorybių praktikavimas ir dievobaimingumas, kiek tai įmanoma žmogui. Bazilijaus atveju panašiai, tik keičiasi tai, kad žmogus šiuo atveju seka Kristumi, kuris tobulai įvykdė, galima sakyti, panašėjimo reikalavimus. Tada kyla klausimas,

¹²⁵ Étienne Stéphanou, *op. cit.*, p. 391.

¹²⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10; Platonas, *Valstybė*, 613 b; *Teaitetas*, 176 b.

ką iš tiesų leidžia žmogaus prigimtis – ar tik gerus moralinius veiksmus? O gal kaip tik „prigimtis“ brėžia tą ontologinę ribą tarp Kūrėjo ir kūrinio ir kalba apie žmogiškosios būties pilnatvės pasiekimą, tačiau visada išliekant žmogumi ir niekada, skirtingai, nei teigė Origenas, netampant viena su Dievu? Tačiau palikime šiuos svarstymus nuošalyje ir pažvelkime, ar tokią Bazilijaus poziciją sutinkame tik homilijose *Apie žmogaus kilmę*?

Panašėjimas, kaip tapimas krikščioniu, aiškiai išreikštas viename iš pagrindinių Bazilijaus Cezariečio veikalų, t. y. traktate *Apie Šventąją Dvasią*, kuriame netiesiogiai užsimenama, kad panašėjimas – tai krikščioniškasis gyvenimas: „Mums yra pasiūlyta panašėti į Dievą kiek tai įmanoma žmogiškai prigimčiai. Tačiau panašumo nėra be pažinimo, o pažinimo be mokymo (ὅτι πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπου φύσει. Ὁμοίωσις δέ, οὐκ ἄνευ γνώσεως· ἢ δὲ γνῶσις, ἐκ διδαγμάτων)“¹²⁹. Pažinimas šiuo atveju nėra bet koks racionalus veiksmas, bet krikšto priėmimas ir tapimas krikščioniu. Kitoje traktato *Apie Šventąją Dvasią* vietoje Bazilijus nepalieka abejonių – palaimingo tikslo pasiekimą, t. y. Dievo pažinimą, pats iš savęs maloningai suteikia Viešpats tiems, kurie jį įtikėjo, todėl Kristus yra tikras ir geras kelias, vedantis pas aukščiausią gerį – Tėvą¹³⁰. Pratešiant Bazilijaus mintį, galime sakyti, kad nuo pat sukūrimo kiekvienas žmogus yra potencialus krikščionis. Pats Bazilijus taip toli neina, tačiau jo postuluojamą panašumo reikšmės leidžia apie tai susimąstyti.

Tad Bazilijus Cezarietis remiasi tikriausiai Klemensu Alesandriečiu ir ypač Origenu, tačiau ženkliai koreguoja jų samprotavimo apie panašumą linijas, pateikdamas nors ir negausius, tačiau originalius ir savitus svarstymus apie panašėjimą, kaip nuo sukūrimo duotą galią, kurią žmogus pats gali įgyvendinti eidamas krikščioniškuoju keliu. Šitaip sukūrimui „pagal panašumą“ suteikiama reikšmė ženkliai skiriasi nuo sukūrimo „pagal paveikslą“ reikšmės, tačiau nuo pat kūrinijos pradžios žmogus buvo Dievo sukurtas ir „pagal paveikslą“, ir „pagal panašumą“.

Apibendrinimas. Šiame straipsnyje siekėme analizuoti ir kiek įmanoma sintetiškiau pateikti Bazilijaus Cezariečio mokymą apie žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą, jo reikšmę ir originalumą. Mūsų tyrimas apėmė ne tik pagrindinius Bazilijaus veikalus, pavyzdžiui, *Homilijos apie šešias dienas* ar traktatą *Apie Šventąją Dvasią*, bet ir mažiau žinomus

¹²⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, I, 2, 10; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 294.

¹³⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, VIII, 18, 40–48.

ar autorystės klausimus keliančius tekstus, ypač dvi homilijas *Apie žmogaus sukūrimą*. Nagrinėjant šiuos tekstus, dėmesys krypo į tai, kaip jie kalba apie ontologinę žmogaus plotmę. Nors specialiai nekalbėjome apie moralinius ar dvasinius dalykus, susijusius su paveiklo ar panašėjimo tema, tačiau, kaip matėme, neįmanoma jų palikti nuošalyje, nes tiek paveikslas, tiek panašėjimas daro įtaką moraliniams ir dvasiniams pasirinkimams. Bazilijaus teologijoje paveikslas ir panašumas netapatinami ir išreiškia skirtingas antropologines ir dvasines tikroves, tačiau ir vienas, ir kitas Kūrėjo duoti nuo pat sukūrimo – vienas realiai, kitas potencialiai.

Bazilijus Cezarietis pristato klasikinę poziciją apie žmogaus sukūrimą „pagal paveikslą“ ir primena apie dievišką žmogaus kilmę, bet kartu ragina prisiminti Dievo Kūrėjo buvimą. Dar daugiau, Bazilijus liudija apie tiesiogiai neišsakytą, tačiau jo raštuose lengvai užčiuopiamą problematiką – kaip peržengti Kūrėją ir kūrinį skiriančią bedugnę? Žmogaus sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ slepia žmogaus ir Dievo santykio galimybės pagrindimą. Nors ir visiškai kitoks, žmogus vis dėlto yra giminingas Dievui dėl nuo pat pradžios Kūrėjo paliktos dieviškos žymės, kurios dėka panašus gali pažinti panašų.

Šioje santykio perspektyvoje savaip atsiskleidžia sukūrimo „pagal panašumą“ reikšmė. Jei paveikslas teigia realaus santykio buvimo galimybę, tai panašumas, tiksliau, panašėjimas, nes kalbama apie vyksmą, kalba apie santykio puoselėjimo galimybę ir pateikia konkrečią instrukciją ontologiškai skirtingų būtybių abipusei bendrystei. Su „pagal paveikslą“ harmoningai dera originali Bazilijaus pozicija, kuri skirtingai nuo pirmtakų, akcentuoja panašumo galimybės suteikimą žmogui nuo pat sukūrimo ir panašėjimą įvardija kaip krikščionišką gyvenimą. Tai kelia nemenkus, tačiau viltingus iššūkius platesniam teologiniam-antropologiniam diskursui. Keletą jų pabaigoje įvardinsime.

Pirmiausia reikia pastebėti žmogaus neišbaigtumą. Viena vertus, Dievas nesukūrė nekintamai tobulo žmogaus, o pačiam žmogui paliko pareigą rūpintis savo kūrimu ir laisvai save nukreipti žmogiškos ir dieviškos pilnatvės link. Bazilijus Cezarietis aiškiai teigia: „Taip jau yra, kad viena dalis tau duota, o kita palikta nebaigta, kad tu pats save užbaigtum¹³¹ ir būtum vertas dieviško atlygio“¹³². Žmogaus kūrimo tęstinumas iki jo užbaigimo

¹³¹ Žodis τελείωσις reiškia užbaigtumą, pabaigą, galutinį tikslą ir šio tikslo pasiekimą.

¹³² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

yra jo paties rankose. Vadinasi, žmogus yra besiformuojanti būtybė, jis yra tapsme. Iš čia kyla daug platesnis visos kūrinijos užbaigtumo ar neužbaigtumo klausimas.

Bazilijaus Cezariečio teologinė antropologija optimistinė. Ji akcentuoja ne nuopuolį iš tobulos būsenos į sugedusią, ne nuodėmių paiešką ir nepaliaujamą savęs kaltinimą, o skatina laisvą, atsakingą ir viltingą savęs kūrimą paties Dievo suteiktomis priemonėmis, iš kurių, be abejo, reikšmingiausia – pats Jėzus Kristus. Žmogaus gyvenimas šioje perspektyvoje tampa ne vien moralinio ar etinio atitikimo pirminiam paveikslui ieškojimas ar tam tikrų dorybių vaikymasis, o prigimtinių potencialiai duotos galios išskleidimas, darant esminius ir egzistencinius pasirinkimus.

Žmogaus sukūrimas „pagal Dievo paveikslą“ parodė žmogaus prigimties giminybę su jo Kūrėju. Sukūrimas „pagal panašumą“ patvirtina pirmąją teiginį ir parodo, kad savo pasirinkimu ir veikimu žmogus turi galimybę panašėti į savo Kūrėją. Pasakymas, kad žmogus yra panašus į Dievą, taip pat kalba apie Dievo ir žmogaus giminingumą bei bendras savybes¹³³. Šitaip žmogaus išganymas tampa bendru Dievo ir žmogaus darbu. Žmogus nėra paliktas kažkokiam fatalizmui, tačiau yra kviečiamas atsakingai pažvelgti į savo gyvenimą.

Žmogaus gyvenimas tampa panašėjimo į Dievą kelias, kuriame jis kelias Dievo draugijoje. Todėl Bazilijaus Cezariečio pristatytas panašėjimas kelia esminį klausimą krikščionybei ir pasauliui. Viena vertus, tikėjimas į Kristų pasirodo kaip ontologiškai įrašytas į žmogaus prigimtį ir žmogaus gyvenimas, kaip panašumo įgyvendinimas, neišvengiamai turi tapti krikščionišku gyvenimu. Tada jis tampa žmogaus išbaigimo ir išganymo keliu. Ne veltui apie *Pradžios knygos* sukūrimo pasakojimą Bazilijus sako: „Taigi ši istorija yra žmogaus gyvenimo ugdymas“¹³⁴. Kita vertus, Bazilijus netiesiogiai parodo, kaip krikščioniškas gyvenimas nėra vien amžių eigoje atsiradęs darinys ar net svetimkūnis žmogui, bet nuo pat žmonijos pradžios jis yra įrašytas žmogaus prigimtyje. Tad krikščioniškas gyvenimas nėra svetimas ar primestas, tačiau prigimtinis reikalas.

¹³³ Žmogaus giminingumą su Dievu pagrindžia gyvūnų aprašymui taikoma analogija. Vienas į kitą panašioms gyvūnams suteikiamas vienodas kategorijos arba rūšies pavadinimas, o kad būtybės būtų panašios, jos turi turėti bendrų savybių; plg. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, VII, 1, p. 395; VII, 2, p. 399. Plačiau apie žmogaus ir Dievo giminybę kalba klasikinis ir vis dar aktualus Édouard Des Places, *Syngeneia: La parenté de l'homme avec Dieu d'Homère à la patristique*, Paris: Klincksieck, 1964.

¹³⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

Bazilijaus Cezariečio svarstymai apie žmogaus sukūrimą pagal paveikslą ir panašumą atveria dar ir šiandien aktualias Dievo ir žmogaus santykio galimybes, žmogaus atsakingo ir save kuriančio rūpesčio galimybes bei pareigos, įrašytos žmogaus prigimtyje, temas. Tuo pat metu Bazilijaus apmąstymai drąsina primindami Dievo duotas konkrečias priemones ir paties Dievo rūpestį bei siekį kurti žmogų kartu su pačiu žmogumi, kaip lygia-verčiu bendradarbiu.

L'HOMME EST-IL CRÉÉ À L'IMAGE ET/OU À LA
RESSEMBLANCE DE DIEU? DÉFIS THÉOLOGIQUES DES
COMMENTAIRES DE BASILE DE CÉSARÉE SUR GN 1, 26–27

Résumé

Le thème de la création de l'homme à l'image et à la ressemblance de Dieu (Gn 1, 26–27) est présent dans certains écrits de Basile de Césarée (329–379), notamment dans les *Homélie sur Hexaéméron*, le traité *Sur le Saint Esprit*, l'*Homélie sur le psaume 48*, l'*Homélie sur Attende tibi ipsi* et les deux homélie *Sur l'origine de l'homme*, que nous considérons comme issues, dans leurs substance, de la plume ou de la parole de Basile de Césarée. Certains études sur le sujet ont déjà déblayé le terrain. Toutefois, l'interprétation originale de la création de l'homme „à la ressemblance“ invite à s'y attarder. Cet article analyse les œuvres mentionnées et compare les positions théologiques des deux homélie *Sur l'origine de l'homme* avec d'autres écrits de Basile. L'objectif de cet article est de montrer la signification de la création de l'homme à l'image et à la ressemblance de Dieu, remarquer l'originalité de la position de Basile et de soulever les défis actuels qu'elle pose et indiquer les nouvelles voies qu'elle ouvre non seulement pour le discours théologique ou anthropologique, mais aussi pour la compréhension chrétienne du salut en général.

L'étude a montré que Basile présentent de manière classique l'image de Dieu dans l'homme. Elle est imprimée dans ce qui est immatériel et rationnel dans l'homme, c'est-à-dire dans l'âme ou dans sa partie rationnelle, le νοῦς. Elle témoigne de la capacité donnée à l'homme à embrasser la réalité transcendante et à devenir une plante céleste éternelle. L'image et la ressemblance sont clairement distinctes et impliquent des réalités différentes. La ressemblance est donnée par Dieu lors de la création comme une puissance et une potentialité à réaliser par l'homme. Par sa façon d'agir, l'homme devient semblable à Dieu, et cette façon d'agir, c'est devenir chrétien. Cette position originale de Basile expose clairement la manière dont cette ressemblance doit être réalisée, et indique l'exemple à suivre, Jésus-Christ, qui révèle non seulement Dieu, mais aussi l'homme véritable.

